

УДК 347.9

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА СУДОВИЙ ЗАХИСТ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

**І.С. ЯРОШЕНКО, кандидат юридичних наук, доцент,
ДВНЗ «Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана»¹**

У статті аналізуються питання практичного застосування деяких норм Цивільного процесуального кодексу України та їх вплив на реалізацію права на судовий захист. З'ясовано проблемні аспекти тлумачення норм, що аналізуються, визначено можливість застосування процесуальної аналогії для подолання прогалин цивільного процесуального законодавства.

Аналогія, апеляційне оскарження, ухвали суду, цивільна процесуальна форма, цивільне процесуальне право.

Питання, пов'язані з реалізацією права на судовий розгляд, є сьогодні досить актуальними, активно обговорюються науковцями та практиками. Значна увага приділяється правовому статусу суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин (С.С. Бичкова), питанням забезпечення доступу до правосуддя (В.В. Комаров, В.В. Ярков), подолання прогалин у цивільному процесуальному законодавстві (Д.А. Туманов), особливостям практичного застосування норм цивільного процесуального законодавства (Д.Д. Луспенік) та ін.

Метою нашого дослідження є аналіз деяких проблемних питань, пов'язаних із застосуванням норм Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України), зміст яких потребує удосконалення, що обумовлено неоднозначним розумінням і тлумаченням норм у судовій практиці, що негативно відображається на основному завданні цивільного судочинства – справедливому, неупередженому та своєчасному розгляді і вирішенні цивільних справ з метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави [1].

Розгляд спорів у рамках цивільного процесу здійснюється у чітко встановленій процесуальній формі. Навіть у випадку можливості вибору лінії поведінки у процесі сама процесуальна дія має бути здійснена у певній процесуальній формі, у певному місці, із дотриманням вимог процесуального законодавства [9, с. 99].

ЦПК України, що є одним з основних джерел цивільного процесуального права, повинен містити достатньо вичерпну інформацію про цивільну процесуальну форму у доступному, зрозумілому вигляді. Тільки у цьому випадку учасники процесу чітко знатимуть результат своїх дій, серйозно будуть готуватися до справи, зменшиться кількість зловживань з боку суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин, будуть дотримуватися процесуальні строки, напрацьовуватиметься єдина судова практика, особа зможе безперешкодно реалізувати своє право на судовий захист.

Норми ЦПК України повинні бути повними (повно регулювати конкретні відносини чи їх частину), сформульованими таким чином, щоб не допускалася можливість їх довільного різного тлумачення. У цьому аспекті звертає на себе увагу ст. 293 ЦПК України, яка встановлює перелік ухвал, на які можуть бути подані апеляційні скарги окремо від рішення суду [1].

Основними критеріями, за якими визначається можливість і доцільність оскарження ухвал є їх вплив на рух процесу та на реалізацію процесуальних прав особи. Якщо ухвала не перешкоджає руху справи, її повному і об'єктивному вирішенню, то немає сенсу оскаржувати таку ухвалу (наприклад, не підлягає апеляційному оскарженню окремо від рішення суду ухвала про відмову у допуску в процес третьої особи, що заявляє самостійні вимоги щодо предмету спору. Така особа має можливість пред'явити самостійний позов).

Але, як показала практика застосування ст. 293, не всі ухвали, які впливають на права особи, і, виходячи з цього, мають підлягати апеляційному оскарженню, зазначені у вказаній статті. Усунути даний недолік можна шляхом її доповнення, що і робить законодавець (п.п. 24-1, 28-1, 33 ч. 1 ЦПК України).

Проте це не єдиний спосіб виправлення недоліків, які сьогодні застосовуються до положень ЦПК України.

Пленум Верховного Суду України роз'яснив, що «окремо від рішення суду в апеляційному порядку можуть бути оскаржені ухвали суду першої інстанції, зазначені в ст. 293 ЦПК відповідно до *буквального змісту* кожного із пунктів. Зокрема, підлягає оскарженню ухвала про забезпечення позову, а не про відмову в забезпеченні...» [7].

Характерною рисою цивільного процесу є підкорення процесуальній формі, що ґрунтується на жорсткій пов'язаності суду та учасників процесу законом, оскільки саме закон визначає модель цивільного процесу. Необхідність суворого дотримання форми переважає над змістом [11, с. 19]. Саме тому судді досить часто прагнуть у своїх питаннях по суті справи отримати на всі ситуації інструкцію з правильного застосування положень закону (в Україні в судовій системі стали застосовувати правові позиції певної ланки судової системи щодо застосування норм права). У цьому сенсі можна говорити про поширення інструктивної форми

мислення у суддів. І це не можна вважати недоліком суддів, оскільки такий підхід є абсолютно логічним і впливає із самого духу нашого права.

Саме тому судами положення ст. 293 розумілися буквально.

Як вже зазначалося, законодавцю не вдалося зробити ст. 293 повною, зрозумілою, практика її застосування у судовій діяльності розкривала прогалини даної статті. За конституційними зверненнями громадян до Конституційного Суду України про тлумачення положень ст. 293, було прийнято три рішення стосовно п.п. 2, 12 і 18 ч. 1 ст. 293, щодо оскаржень ухвал, які прямо не визначені у статті [2, 3, 4].

Так, Конституційний Суд України дійшов висновку, що, наприклад, положення статті, які передбачають право оскаржувати окремо від рішення суду в апеляційному порядку ухвали суду першої інстанції як про забезпечення позову і щодо скасування забезпечення позову, так і ухвали про відмову в забезпеченні позову і скасуванні забезпечення позову. Правова позиція КСУ є такою, що оскаржити ухвалу можна, якщо закон не містить прямої заборони на таке оскарження [4]. Тобто, на відміну від Пленуму Верховного Суду України Конституційний Суд України надав широке тлумачення статті.

Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ, погоджуючись із позицією Конституційного Суду України, у своєму інформаційному листі, що адресований головам апеляційних судів, вказав на необхідність застосування аналогічного підходу (тобто, широкого тлумачення) при вирішенні питання про прийняття до розгляду апеляційних скарг щодо всіх пунктів ч. 1 ст. 293, так як оскарження судового рішення можливе в усіх випадках, крім тих, коли *закон містить заборону на це* [8, с. 234].

Проаналізуємо дану ситуацію. У ЦПК України 1963 р. у змісті статей, де йшлося про постановлення тієї чи іншої ухвали, зазначалася можливість чи неможливість оскарження кожної конкретної ухвали. Так, ст. 157 «Оскарження ухвал про забезпечення позову» визначала, що на ухвалу з питань забезпечення позову може бути подано скаргу, внесено окреме подання». Зі змісту статті зрозуміло, що будь-яка ухвала: чи про забезпечення позову, чи про відмову у забезпеченні позову, чи про зміну виду забезпечення позову підлягала оскарженню. А ст. 39 «Оскарження ухвали про забезпечення доказів» визначала: «Оскарження ухвали про забезпечення доказів не допускається, на неї не може бути внесено окреме подання прокурора» [5].

Отже, будучи законом, ЦПК 1963 р. прямо дозволяв чи забороняв апеляційне оскарження ухвал.

Законодавець, розробляючи новий кодекс, спростив та оптимізував його зміст у положеннях про оскарження ухвал. Усі ухвали, які підлягають оскарженню окремо від рішення, були зібрані в одній статті. Можна

погодитись, що є дещо нераціональним кожного разу, згадуючи про ухвалу, визначати можливість її оскарження.

Але, у результаті проведеної систематизації норм *зникли положення, які прямо забороняли оскарження ухвал*. Лише за контекстом ст. 293 ЦПК України зрозуміло, що забороняється оскаржувати окремо від рішення ті ухвали, які не зазначені у статті.

Вказані положення закону сформульовані дуже загально, абстрактно. Як зазначають вчені-процесуалісти створення абстрактної норми для регулювання відносин може привести до виникнення прогалини у праві у тих випадках, коли відносини є достатньо конкретними, але законодавець не врегулював певні важливі обставини [10, с. 23].

Надмірна абстрактність норми цивільного процесуального права може свідчити про існування прогалини [10, с. 24]. Процесуальне право у своїх формулюваннях досить конкретне. Певна норма детально описує варіанти можливої поведінки суб'єктів процесуального правовідношення, що обумовлено сутністю самого цивільного процесу, а відповідно необхідністю жорсткого, буквального розуміння вимог процесуальної форми.

Отже, ми погоджуємося, що неповнота правової норми може вважатися прогалиною у праві.

Способом подолання прогалин у праві є аналогія. Аналогія потрібна для того, щоб для однакових відносин застосовувалися однакові правила. Подолання прогалини не є її заповненням, тому логічним є висновок, що при застосуванні аналогії права створення правової норми не відбувається, оскільки таке правило не наділено такими ознаками як неперсоніфікація та неодноразовість застосування [10, с. 49].

Застосування закону за аналогією можливе лише щодо випадків, які мають безумовну і конкретну схожість із випадками, безпосередньо передбаченими законом, що застосовується.

Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ вважає можливим і доцільним застосування аналогії до всіх пунктів ч. 1 ст. 293 ЦПК України: «...необхідність застосування *аналогічного підходу* при вирішенні питання про прийняття до розгляду апеляційних скарг щодо всіх пунктів ч. 1 ст. 293...» [8, с. 234].

Якщо визнати існування прогалин у цивільному процесуальному законодавстві, то слід погодитися із можливістю аналогії процесуального права. Проте ЦПК України від 18 березня 2004 р. не передбачає аналогії процесуального права. Законодавець закріпив у ч. 8 ст. 9 аналогію матеріального права: «Якщо спірні відносини не врегульовані законом, суд застосовує закон, що регулює подібні за змістом відносини (аналогія закону), а за відсутності такого – суд виходить із загальних засад законодавства (аналогія права)».

Слід зазначити, що на відміну ЦПК України ЦПК РФ від 14 листопада 2002 р. закріпив процесуальну аналогію у ч. 4 ст. 1: «У випадку відсутності норми процесуального права, що регулює відносини, які виникли в ході цивільного судочинства, федеральні суди загальної юрисдикції... застосовують норму, що регулює схожі відносини (аналогія закону), а за відсутності такої норми діють виходячи із принципів здійснення правосуддя... (аналогія права)» [6].

Таким чином, з метою удосконалення процесуального законодавства, створення умов для подолання прогалин у законодавстві необхідно до ЦПК України внести положення про процесуальну аналогію.

Але застосування аналогії допускається у виняткових випадках. Отже, положення закону повинні бути максимально точно сформульованими. Адже, якщо вважати, що відсутність права на апеляційне оскарження ухвали суду першої інстанції є обмеженням права на судовий захист, то може скластися ситуація, що за аналогією будуть оскаржуватися всі ухвали. Адже, якщо суд постановить ухвалу не такого змісту, на який сподівалася особа, що бере участь у справі, така особа **безумовно** вважатиме, що її право порушено. Таким чином, будуть оскаржуватися всі ухвали. Чи сприятиме це покращенню ситуації із переглядом судових ухвал? Очевидно, що ні. Навпаки, зросте можливість зловживань з боку осіб, що беруть участь у справі. У результаті, у багатьох випадках будуть порушуватися строки розгляду справ (що викликатиметься необхідністю розгляду скарг на ухвали), а також необґрунтовано зросте кількість апеляційних скарг до судів апеляційної інстанції.

Таким чином, у ЦПК України має бути усунута можливість неоднозначного розуміння норм. Процесуальний закон не може містити понять, які тлумачаться «вузько» чи «широко». Оскільки одним із принципів цивільного процесуального права є незалежність суддів та підкорення їх тільки закон, то закон має бути сформульований чітко.

Ще одним принципом цивільного процесу є принцип рівності перед законом та судом. Положення даного принципу передбачають, що не можуть створюватися спеціальні закони для певної категорії осіб. Але ЦПК України фактично створений для юристів, які мають доступ до інформації, ознайомлені з відповідними роз'ясненнями судів і таким чином можуть належно і повною мірою реалізувати право на судовий захист. Мова закону має бути зрозумілою і доступною.

Список літератури:

1. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 40–41, 42. – Ст. 492.
2. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням гр. Суботи А.А. щодо офіційного тлумачення положень п. 2 ч. 1 ст. 293 ЦПК України (справа про забезпечення апеляційного оскарження ухвал

суду). Справа № 1-30/2010 від 28 квітня 2010 р. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v012p710-10>

3. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням гр. Заїченка В.Г. щодо офіційного тлумачення положення п. 18 ч. 1 ст. 293 ЦПК України у взаємозв'язку зі ст. 129 Конституції України (про апеляційне оскарження ухвал суду) Справа № 1-7/2010 від 27 січня 2010 р. № 3-рп/2010 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v012p710-10>

4. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням гр. Слободянюка І.І. щодо офіційного тлумачення положення п. 12 ч. 1 ст. 293 ЦПК України у взаємозв'язку з положеннями пп. 2, 8 ч. 3 ст. 129 Конституції України. Справа № 1-43/2010 від 8 липня 2010 р. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v012p710-10>

5. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 липня 1963 р. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/501-06>

6. Гражданский процессуальный кодекс РФ от 14 ноября 2002 г. : [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_149004/

7. Про судову практику розгляду цивільних справ в апеляційному порядку : Постанова Пленуму Верховного Суду України №12 від 24.12. 2008 року : [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://zakon.rada.gov.ua/go/v0012700-08>

8. Щодо застосування окремих норм цивільного процесуального законодавства : Інформаційний лист від 12 липня 2011 р. // Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ: постанови пленуму, інформаційні листи, прав. позиції щодо розгляду судами окр. категорій цив. справ (2011–2012) : офіц. вид. / Вищ. Спеціалізм. суд України з розгляду цивіл. і кримін. справ; упоряд.: Д.Д. Луспеник, О.С. Ткачук ; за заг. ред. С.М. Міщенка. – К. : Ін Юре, 2013. – 376 с.

9. Бочарова Н. Разрешение споров в России: на грани формальных процедур // Гражданский процесс в межкультурном диалоге: евразийский контекст: Всемирная конференция Международной ассоциации процессуального права, 18–21 сентября 2012 г., Москва, Россия : сб. докладов / под ред. д.ю.н. Д.Я. Малешина ; Международная ассоциация процессуального права. – М. : Статут, 2012. – 720 с. – С. 92–102.

10.Туманов Д.А. Пробелы в гражданском процессуальном праве / Д.А. Туманов. – М. : Норма, 2008. – 208 с.

11.Ярков В.В. Развитие цивилистического процесса в России: отдельные вопросы // Вестник гражданского процесса. – 2011. – № 1. – С. 17–53.

В статье анализируются вопросы практического применения некоторых норм Гражданского процессуального кодекса Украины, их влияние на реализацию права на судебную защиту. Установлены проблемные аспекты толкования норм определена возможность применения процессуальной аналогии для преодоления пробелов гражданского процессуального законодательства.

Аналогия, апелляционное обжалование, определения суда, гражданская процессуальная форма, гражданское процессуальное право.

The questions of practical application of some norms of civil process code of Ukraine and their influence on the realization of the right on the legal defense are analyzed in this article. Here are defined the problem aspects of interpretation of the norm, determined the possibility of application the process of analogy for getting over the blanks of civil process legislation.

Analogy, appeal, legal decision, civil process form, civil process law.